ШЕЪРИЯТДАГИ СТРУКТУРАЛ ЎЗГАРИШЛАР (А.Обиджоннинг игнабарг шеърлари мисолида)

Қ.Йўлчиев

В статье на примере однострочных стихотворений А.Абиджана показаны структуральные изменения современной узбекской поэзии, которые привели к изменениям в лирических жанрах.

On the example of the A. Abidjan's one-line poems the article shows some structural changes (under the influence of these poems) in Uzbek poetry which led to alterations in lyrical genres.

XX асрнинг бошларида Чўлпон, Фитрат, Ҳамза каби шоирлар ижодида бошланган структурал ўзгаришлар асрнинг сўнгги чорагига келиб яна янгилана бошлади. Янги ижтимоий шароит шеъриятда турли шакл ва ўлчовларнинг қўлланишига олиб келди. Энди адабиётимизда турли вазнда ёзилган уч, икки ва ҳатто бир қаторли шеърлар пайдо бўла бошлади. Чунки "Шеър деб фақат шоирнинг кўп ё озроқ миқдордаги мисралардан таркиб топган асаригина аталмайди, йўқ, баъзан ҳатто биргина мисра ҳам аъло даражадаги шеър бўлишга қодир" [1, 182].

Бир қаторли шеърларда бадиий воқеликнинг кульминацион нуқтасигина тилга олинади. Воқеликнинг қолган қисмларини тасаввур қилиш ва хулоса чиқариш ўқувчи ихтиёрига қолдирилади. Бунда "Матндан ташқаридаги структуралар ўзининг у ёки бу элементининг аҳамиятини ўзгартиради: бу элементларнинг сўзловчи структура – муаллиф ёки эшитувчи структура – ўқувчига мансублигидан келиб чиқадиган мураккаб муаммоларга боғлиқ." [6.24] Чунки ўқувчи ва муаллиф шеърнинг матндан ташқаридаги қисмини турлича тушунади ва талқин қилади. Лекин кульминацион нуқтада уларнинг фикрлари бирлашади.

Айнан ана шу хусусият Анвар Обиджоннинг бир қаторли шеърларида ҳам учрайди. Чунки шоир воқеликка муносабатини теран фикр, эҳтирос ва халқона соддалик билан ифодалайди. Турк адабиётшуноси Нурли Баҳорли Соми "Миллий завқ ва унинг кераклы тилда, кераклы шаклларда кўриниши ва фарқлари миллий характер борлигидандир" [2,49] дея таъкидлайди. Масалан, "*Воҳ! Ўликлар ўлдирди уни!!!"* [3,258] Ушбу шеърда шоир киноя усули ёрдамида бутун бошли жамият фожеасини моҳирлик билан очиб берган. Шоир ундов сўз, такрор ва оҳанг ёрдамида шеърга ўзининг поэтик ғоясини, дардини сингдириб юборган. Айниқса, шеърнинг ғам, алам, афсус ва оғриқни ифодалайдиган ундов билан бошланиши ва у орқали тушунилаётган мазмунни кучайтириш учун ундов белгисининг қўлланиши шоирнинг маҳоратидан дарак беради. Шоир лирик субъектнинг ҳиссиёти орқали мазмундаги фожеани ўқувчига жонли тарзда етказган.

Шунингдек, мазкур шеърдаги бадиий воқеликни ташкиллашда объектив ёндашув бор. Унда воқелик-

ни баён қилувчи воқеанинг иштирокчиси эмас балки кузатувчисидир. Бундай типдаги шеърларга "*Тиламчига гул тутди қизча*"[3.232] шеърини ҳам киритиш мумкин. Мазкур шеърда сўзловчининг хаёлидаги оний лаҳзада юз берган, ҳали тўла англаниб улгурилмаган воқелик муҳрланган. Бошқа шеърда бадиий воқеликни ташкиллашда ҳаётий хулосадан фойдаланилган: *Шарқда ухлаб, уйғонар Ғарбда.* [3.252] *Кигизимнинг тагида юртинг.* [3.272] Шунингдек, воқеликка субъектив ёндошган шеърлар ҳам кўплиги аниқланди. Масалан: 1. *Омин!.. Ғарбга йиқил тераккжон!* 2. *Чексиз, мачит борми Машрабга?! 3. Қармоқ солсам, кулфат илинди.* [3.272]

Шоир шеърларидаги яна бир хусусият ўқувчига ўзининг кечинма даражасини, фикрини, қандай усулда, қай восита ёки шакл ёрдамида етказишидадир. "Лирик шеър мазмуни ... абстракт ва кенг қамровлиликда роман, новелла, драма мазмунидан ажралиб туради" [4,38]. Масалан, *Теполмадим медалли итни* [3,264]. Мазкур шеърда мавзуннинг қамрови кенг. Бу ерда ит образи рамзий бўлиб, субутсиз, иккиюзламачи одам маъносини англатади. Шеърнинг иккинчи, асосий мазмуни нисбатан кенгроқ бўлиб, унда собиқ тузум даврида одатга айланган унвон бериш анъанаси кулги остига олинган. Яъни, ўша даврда юритилган бирёқлама сиёсат ва мафкурани мақтаса, уларнинг камчилигини ошкор қилмаса, бадиийлик мезонларига унчалик мос келмайдиган асарлар ҳам тақдирланар, давлат мукофотлари бериларди. Лирик қаҳрамон жамиятдаги бу нуқсонни дадиллик билан кўтариб чиқади, жамиятни булғаётган ана шу "ит"ни теполмаслигидан афсус чекади.

Маълумки, шеърда лирик қаҳрамон аниқ шакл-шамойили билан гавдаланмайди, балки баъзи деталлар, ишора орқали унинг характеридаги у ёки бу чизгилар берилади, холос. Шаклдаги бу қадар ихчамлик ва мазмундаги теранлик лирик тур хусусияти билан боғлиқдир.

Яна ўқинг менбоп ҳадисдан! [3,269].

Шеър икки қисмдан иборат бўлиб, киноя усулига қурилган. Биринчи қисм "Яна ўқинг" деган жумладан ташкил топган. Унда лирик қаҳрамон ўзининг суҳбатдошига мурожаат қиларкан, унинг гапи ва ўзининг тутишидаги салбий жиҳатларни танқид қилади. Бу унинг қатъий, курашувчан ва ўзига ишончан характер эгаси эканидан дарак беради. "Яна ўқинг" жумласи поэтик матрица бўлиб, "муайян бадиий информацияни етказадиган, унга муносабатни ифодалайдиган ва ўқувчига муайян таъсир ўтказадиган тарзда жойлаштир"илган [7.102]. Ўқувчига мавжуд ҳолат ва кутилаётган ҳодиса ҳақида умумий тушунча беради.

"*Менбоп ҳадисдан!"* жумласи эса иккинчи қисм бўлиб, бу ерда лирик қаҳрамон ўзига сохта воқеа, эртак айтиб бераётган образга мурожаат қилмоқда. Шу ердан шоирнинг нияти, шеърнинг поэтик ғояси аниқлашмоқда. Яъни, бунда мен ҳамма нарсани биламан деган ўй билан ўзини баланд тутган кишига истеҳзоли кулги намоён.

Матндан ташқаридаги элементларни бошқа бир ракурсдан олиб қараганда эса *Яна ўқинг менбоп ҳадисдан!* [3,269] шеърининг яна бир мазмуни очилади. Ундаги лирик қаҳрамон атеистик жамиятда яшаб, ҳадисларга нисбатан ишончсизлик руҳида тарбияланган эди. Аммо мустақилликдан кейин миллий ва диний қадриятларга йўл очилгач, у ҳам ҳадис эшита бошлади ва тушундики, ҳадислар унга уқдирилгандек ёмон эмас. Балки, ҳадислар ҳам инсон тафаккурининг маҳсули сифатида одамларни эзгуликка ундовчи, ҳаётда йўл кўрсатувчи, келажакка ишонч билан қарашга ўргатувчи восита эканлигини лирик қаҳрамон тушуниб етган.

Анвар Обиджон бошқа бир шеърида ижтимоий мавзуни давом эттириб, уни ҳам қисқа шаклда ифодалайди.

Милтиқ нега ўзини отди?[3,296]

Аслида милтиқ қурол. Аммо лирик қаҳрамоннинг теран кўзи милтиқнинг юраги борлиги ва образга айланганини илғаб, ўқ отишдан унинг ўзи ҳам безиб, отилиб кетганини сезган. Милтиқ образи синчков лирик қаҳрамон назарида рамзийликка ҳам эга. У жиноятчи эмас, балки одам қўлида ёвузлик қуролига айланган жабрланувчидир. Одамнинг тубанлигидан ўқ отишга мўлжалланган милтиқ ҳам зериккан ва у бу ишини ташлаб кетмоқчи. Аммо иложсиз. Ана шу иложсизлик замирида лирик қаҳрамоннинг ёвузликка қарши кураш ғояси илгари сурилган. Шеърдаги соддалик ва оддий шакл ўқувчига катта эстетик завқ ва маънавий тарбия беради. Кишини атрофидаги борлиққа теранроқ қарашга, меҳр-муҳаббатли бўлишга ундайди.

Игнабарг шеър шаклан қанча ихчам, мазмунан теран бўлмасин, унда ҳам характер, образ бор. Зеро, "Энг қисқа шеърларда ҳам характернинг нозик бир нуқтаси акс этган..." [5,26] Масалан, "*Дазмолларга бўйсунма шимим", "Мени ўлдир – қушчага тегма", "Эркли мушук қучоқда ётмас"*[3. 222] каби игнабарг шеърларда реал ҳаётда учрайдиган шахс характерининг жасурлик, ватанпарварлик каби қирралари очилган. Мазкур шеърлардаги образлар яхлит ҳолда ҳаёт тасвирини, ундаги кишиларнинг қиёфасини чизиб беради. Умуман олганда, Анвар Обиджоннинг биз тадқиқ қилган тўпламига 128 та игнабарг шеър киритилган бўлиб, улар ўзининг структураси билан эътирофга лойиқдир.

Адабиётлар:

1. Бен Жонсон. Қайдлар ёки кузатишлар.// Д.Қуронов, Б.Раҳмонов. Ғарб адабий-танқидий тафаккури тарихи очерклари.Ўқув қўлланма-хрестоматия. Т.: - Фан. 2008.- Б.82
2. Nurli Bahorli Somi. Tűrk edebiyati tarihi. Istanbul. Edebiyat evi. 1987.
3. Обиджон, Анвар. Танланган шеърлар. –Т.: Шарқ, 2006.- Б.258
4. Сильман Т. Заметки о лирике. -Л., 1977
5. Расулов А. Бадиийлик-безавол янгилик.–Т.: Шарқ, 2007
6. Лотман Ю.М. Структура художественного текста.– СПб., 1998.- С 24.
7. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати.-Т.:Академнашр,2010.

Фарғона давлат университети
2010 йил 9 декабрда қабул қилинган
(Тақризчи: проф. Й.Солижонов)